

ספקא דאורייתא לחומרא - פתיחה

א. נפתח את עיסוקנו בסוגיות כללי הספק במפגש עם הכלל היסודי והבסיסי 'ספקא דאורייתא לחומרא'. ממה נובעת החובה להחמיר בספק? האם התורה עצמה מצווה על כך או חכמים? אם מדובר בחובה מדרבנן בלבד, מהי משמעות אמירה זו על יחסה של התורה לספק איסור? מה היה צריך אדם לעשות מהתורה ללא דין 'ספקא דאורייתא לחומרא'? נתחיל במפגש ראשוני קצר עם עמדת הרמב"ם שתעמוד ברקע לימודנו לאורך הדרך. **הרמב"ם** מתייחס לשאלה זו בידו החזקה מספר פעמים. בהלכות טומאת מת הוא כותב (ט, יב):

דבר ידוע שכל אלו הטומאות וכיוצא בהן שהן משום ספק הרי הן של דבריהן, ואין טמא מן התורה אלא מי שנטמא טומאת ודאי אבל כל הספיקות בין בטומאות בין במאכלו' אסורות בין בעריות ושבתות אין להם אלא מדברי סופרים כמו שביארנו בהלכות איסורי ביאה ובכמה מקומות.

וכך כותב **הרמב"ם** בהלכות איסורי ביאה בהסבירו מדוע חכמים הקלו בעדות שבויה (יח, יז):

השבויה שנפדית והיא בת ג' שנים ויום אחד או יתר אסורה לכהן מפני שהיא ספק זונה שמא נבעלה לעכו"ם, ואם יש לה עד שלא נתייחד העכו"ם עמה הרי זו כשרה לכהונה, ואפ"י עבד או שפחה או קרוב נאמן לעדות זו, ושתי שבויות שהעידה כל אחת מהן לחברתה הרי אלו נאמנות, הואיל ואיסור כל הספיקות כולן מדברי סופרים לפיכך הקלו בשבויה.

מדברי הרמב"ם באגרת נראה שהוא למד זאת מדברי רבא בקידושין לפיהם התורה התירה ספק ממזר (גז):

אמר רבא: דבר תורה שתוקי כשר... והתורה אמרה: לא יבא ממזר - ממזר ודאי הוא דלא יבא, הא ממזר ספק יבא, בקהל ודאי הוא דלא יבא, הא בקהל ספק יבא.

וכך כותב **הרמב"ם** באגרת (מהדורת שילת עמ' שפב):

ושאמרם ז"ל ספקא דאורייתא לחומרא הוא אסור מדבריהם, לא מן התורה, ובבאור אמרו: "ממזר ודאי אסרה תורה" והוא הדין לאסורי לאוין כולם.

ב. מדברים אלו, 'איסור כל הספיקות כולן מדברי סופרים', נראה בפשטות שמהתורה הספק מותר, כך שמותר לאדם לאכול חתיכה שספק אם היא אסורה. דבר זה קשה מאוד לכאורה: הרי התורה חייבה אדם שאוכל חתיכה שכזו בשוגג בקרבן אשם תלוי! איך אפשר לומר שמעשה מסוים מותר אם אדם שעושה אותו בשוגג חייב אשם תלוי!

נפגש מעט עם המקורות לדין אשם תלוי (ויקרא ה, ז):
 ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ולא ידע ואשם ונשא
 עונו.

רש"י מביא את פירושו חז"ל לפסוק (שם):

ולא ידע ואשם והביא - הענין הזה מדבר במי שבא ספק כרת לידו ולא ידע אם עבר
 עליו אם לאו, כגון חלב ושומן לפניו, וכסבור ששתיהן היתר, ואכל את האחת. אמרו לו
 אחת של חלב היתה, ולא ידע אם זו של חלב אכל, הרי זה מביא אשם תלוי ומגין עליו
 כל זמן שלא נודע לו שודאי חטא, ואם נודע לו לאחר זמן יביא הטאת.

וכך אומרת המשנה (כריתות ז):

ספק אכל חלב ספק לא אכל, ואפילו אכל, ספק יש בו כשיעור וספק אין בו; שומן
 וחלב לפניו, ואכל אחד מהן ואינו יודע איזה מהן אכל; אשתו ואחותו עמו בבית, שגג
 באחת מהן ואינו יודע באיזו מהן שגג; שבת ויום חול, ועשה מלאכה באחד מהן ואינו
 יודע באיזו מהן עשה - מביא אשם תלוי.

מה היחס אפוא בין דברי הרמב"ם 'איסור כל הספיקות כולן מדברי סופרים', דברים מהם
 עולה שמותר מהתורה לאכול ספק חלב, ובין חיוב אשם תלוי על אכילת ספק חלב
 בשוגג, חיוב שממנו עולה שאילו היה יודע שהחתיכה ספק חלב היה אסור לו לאכול
 אותה! הרי זוהי המשמעות הפשוטה של חיוב קרבן על עשיית מעשה בשוגג - אילו
 היית יודע היה אסור לך לעשות את המעשה וחטאת בשוגג!

נסה להתמודד עם השאלה.

ג. רבותינו האחרונים צעדו בשתי דרכים ביישוב הקושיה. הדרך הראשונה צמצמה את
 הדינים כדי שיחולו כל אחד במקרה אחר. האמוראים נחלקו בהיקף דין אשם תלוי (שם):
 איתמר, רב אסי אמר: חתיכה אחת שנינו, ספק של חלב ספק של שומן (ואפילו אז חייב);
 חייא בר רב אמר: חתיכה משתי חתיכות שנינו (חייב רק אז, כשהיו לפניו שתי חתיכות שאחת מהן
 אסורה בוודאות ולא ידוע איזו ואכל אחת מהן)... אמר רב יהודה אמר רב: היו לפניו שתי חתיכות,
 אחת של שומן ואחת של חלב, אכל אחת מהן ואינו יודע איזו מהן אכל - חייב; חתיכה
 אחת, ספק של חלב ספק של שומן ואכלה - פטור.

מהי המחלוקת? חשוב: מהי סברת רב שמצמצם את היקף החיוב?

רב סבור שדין אשם תלוי נאמר רק כשהיו לפניו שתי חתיכות שאחת מהן אסורה בוודאות ולא ידוע איזו ואכל אחת מהן. בגמ' הובאו שלשה הסברים לעמדתו, ומההסבר השלישי נראה שההבדל נובע מחומרת הספק (שם):

אמר רב נחמן: מאי טעמא דרב? קסבר: שתי חתיכות איקבע איסורא¹, חתיכה אחת לא קבעה איסורא.

הרמב"ם פוסק כרב ונראה שלפי הסברו של רב נחמן (שגגות ה, ב):

אינו חייב באשם תלוי עד שיהיה שם איסור קבוע, כיצד אכל חלב וספק אם היה כזית או פחות מכזית, או שהיתה לפניו חתיכת חלב וחתיכת שומן ואכל אחת מהן ואין ידוע אי זה מהן אכל... הרי זה מביא אשם תלוי וכן כל כיוצא בזה, אבל אם היתה לפניו חתיכה אחת ספק שהיא חלב ספק שהיא שומן ואכלה פטור שהרי אין כאן איסור קבוע.

אחרונים רבים יישבו את השאלה על הרמב"ם לאור הצמצום של אשם תלוי לאיקבע איסורא, וכך כותב **הפרי חדש** (יו"ד ק"י כללי ס"ס אות א):

והוכיח הרשב"א כסברתו (שהספק אסור מהתורה) שאם לא כן אשם תלוי למאן דאמר לא בעינן חתיכה משני חתיכות היכי משכחת לה, ומי נימא דבהא דינא פליגי אי ספיקא דאורייתא אסור או לא ע"כ. וראיה זו איני מכיר דיש לומר דבדואי בהא פליגי דאם איתא דאסור מן התורה בחתיכה אחת גרידתא אמאי לא חייבה תורה אשם תלוי נמי בכהאי גוונא אלא משמע דהא בהא תליא, דבמידי דאסור מן התורה דהיינו חתיכה מב' חתיכות חייבה אשם תלוי, ובמידי דלא אסור מן התורה דהיינו חתיכה אחת גרידתא לא חייבה אשם תלוי, אבל מאן דמחייב אשם תלוי אף בחתיכה אחת ודאי סבירא ליה דכל ספקות אסורין מן התורה אלא דלא קיי"ל כוותיה.

וכך כותב **הקרבן אורה** שמסכם את הדברים (יבמות לז):

ודרך אגב ראיתי לדבר קצת בדיני ספק, במחלוקת הראשונים ז"ל. הלא המה הרמב"ם והרשב"א ז"ל שנחלקו בדין זה אי כל ספיקא מהתורה צריך להחמיר בה, או מדרבנן לחוד הוא דמחמירן בה. דעת הרמב"ם ז"ל דכל הספיקות מדבריהם הוא דמחמירן בהו, והרשב"א ז"ל חולק עליו. וכתב דכל הספיקות מהתורה לחומרא, ומקור מחלוקת זו הוא מפרשת אשם תלוי דנחלקו בזה תנאי ואמוראי (כריתות י"ז ע"ב) אי חתיכה אחת שנינו או אחת משתי חתיכות שנינו, דלמ"ד חתיכה אחת שנינו (וחייבים באשם תלוי גם על אכילת חתיכה אחת שהיא ספק חלב) הסכימו כולם דסבירא ליה דספק מהתורה לחומרא (שאחרת לא היה חייב קרבן). דאי לאו הכי אמאי חייב אשם תלוי, ולדידן דקי"ל דאחת משתי חתיכות שנינו (וחייב רק באיקבע איסורא, כשהיתה לפניו חתיכת איסור ודאית) אבל חתיכה אחת

1. כלומר, כשידוע לנו בוודאות שאחת משתי החתיכות שהייתה לפניו היתה אסורה, ידוע לנו בוודאות שהיה כאן איסור וממילא יש להחמיר יותר. אולם, אם יש רק חתיכה אחת שמתעורר לגביה ספק, אין לנו ידיעה ודאית שיש כאן איסור.

פטור, בזה הוא דפליגי הרמב"ם והרשב"א ז"ל. הרמב"ם ז"ל דעתו (פ"ח משגות הל' ב') דלמאן דאמר דחתיכה אחת פטור היינו טעמא משום דמותר מהתורה, ודווקא היכא דהויא ב' חתיכות דאיקבע איסורא הוא דאסור מהתורה וחייב באשם תלוי. אבל היכא דלא איקבע איסורא פטור ומותר מהתורה. והרשב"א ז"ל סבירא ליה דנהי דפטור מכל מקום אסור הוא מהתורה.

סכם את תשובתם לשאלה על דברי הרמב"ם מחיוב אשם תלוי.

לדבריהם, אשם תלוי אכן מוכיח שהספק אסור מהתורה. אך, הוא נאמר להלכה רק בספק של איקבע איסורא, היו לפניו שתי חתיכות שאחת מהן אסורה בוודאות ולא ידוע איזו ואכל אחת מהן, ולא בספק רגיל, חתיכה אחת שספק אם היא אסורה. לדעתם, יסודה של מחלוקת האמוראים האם חייבים אשם תלוי על ספק רגיל היא האם הוא מותר מהתורה, והרמב"ם פסק כעמדה המתירה. עולה מכך שגם הרמב"ם מודה שספק של איקבע איסורא אסור מהתורה, והוא התיר מהתורה רק ספק רגיל.

חזור והתבונן בלשונו הרמב"ם: 'אבל כל הספיקות בין בטומאות בין במאכלו' אסורות בין בעריות ושבתות אין להם אלא מדברי סופרים', 'הואיל ואיסור כל הספיקות כולן מדברי סופרים'. מה קשה בדברי האחרונים?

מפשטות דברי הרמב"ם עולה שגם ספק של איקבע איסורא מותר מהתורה, 'כל הספיקות... בין במאכלות אסורות... אין להם אלא מדברי סופרים', 'הואיל ואיסור כל הספיקות כולן מדברי סופרים'. אם הרמב"ם היה סובר שספק של איקבע איסורא אסור מהתורה, היה לו לומר זאת ולהוציאו מהכלל, ולא לנסח כך את הדברים.

ד. קושי זה הוביל חלק מרבתינו האחרונים לדרך אחרת: לא לצמצם את דברי הרמב"ם ואת חיוב אשם תלוי כך שהם ייאמרו בספקות שונים, אלא לטעון שאין סתירה בין הדברים ושניהם יכולים להיאמר על אותו סוג ספק. איך ייתכן? איך ייתכן לחייב קרבן על עשייה בשוגג של דבר שהיה מותר לעשות במזיד? נלמד את תשובתנו היסודית של ר' שמעון שקופ שטוען שעלינו להבין בדרך שונה את משמעות דברי הרמב"ם שהספקות מותרים מהתורה (שערי יושר א, ג):

ועל פי המתבאר בזה שכל הספיקות לא הותרו על פי דין תורה (גם לדעת הרמב"ם) אלא שלא הזהירה תורה (בפירוש על הספק) וספק האיסור במקומו עומד, ומי שחש על נפשו ודאי דראוי לו על פי דרך התורה לפרוש מספק איסור, יש מקום לומר דגם מאן

דסבירא ליה דחייב אשם תלוי בכל ספק כרת ולא בעינן חתיכה משתי חתיכות אינו סותר לשיטת הרמב"ם, דמה שהקשה הרשב"א הבאנו בפרק א' כיון דספק מותר מה"ת לכתחילה אשם היכי מיחייב, לפי מה שביארנו אינו מותר היתר גמור (גם לדעת הרמב"ם) רק שהתורה לא הוסיפה אזהרה מיוחדת על הספק... ומה שמתמה הרשב"א כוונתו כיון שהתורה הניחה אותו לכתחילה לעשות כרצונו ולא הזהירה אותו לכתחילה לפרוש מן הספק איך תזהיר אותו אחר המעשה להביא כפרה על הספק (אם אכל אותו בשוגג), אמנם לא קשה כל כך דלפי דברנו לא הצריכה תורה לכתחילה להפרישו דכל אדם יחוש לנפשו לפחוד שמא יכשל בעבירה ויפרוש לכתחילה, אבל אם לא ידע מן הספק ועשה אז חסה תורה עליו לצוות שיביא אשם תלוי לכפר עליו עד שיודע לו.

הסבר את התשובה. מהי משמעות האמירה 'הספקות מותרים מהתורה' לפי דרך זו?

נכון שהתורה לא הזהירה בפירוש על הספק, אך ודאי שראוי לאדם כשר לפרוש מספק איסור, מצד יראת השמים והזהירות מהחטא. חיוב אשם תלוי הוא על כך שלא נזהר לפרוש מספק איסור, והוא צריך לכפר על חוסר הזהירות והדקדוק². מחלוקת האמוראים היא מתי התורה חייבה בקרבן על חוסר הזהירות מהחטא: בכל אכילת ספק איסור או רק כשהיה לפניו איסור ודאי³. המחלוקת היא רק בחיוב קרבן על אכילה בשוגג של ספק איסור רגיל ולא ביחס של התורה לאכילה: האכילה אינה אסורה בפירוש באיסור רגיל⁴, אך ודאי שרצון התורה שאדם יפרוש ויתרחק מהספק.

2. ואף על פי שאין כאן חטא רגיל, שהרי לא עבר על איסור רגיל, אדם נתבע ליראת שמים וזהירות מהחטא, ועליו לכפר על החטא שבחוסר יראת שמים וזהירות מהחטא.
3. ספק של איקבע איסורא, שהיו לפניו שתי חתיכות שאחת מהן אסורה ולא ידוע איזו ואכל אחת מהן. במקרה שכזה הוא נתבע יותר לזהירות מהחטא, שהרי יש כאן איסור ודאי שנמצא לפניו.
4. ואין הבדל לעניין זה בין ספק של איקבע איסורא לספק רגיל, ומיושבת לשון הרמב"ם שכל הספקות מותרים מהתורה, בלא לחלק.